

Reviewing Paper

Government jurisprudence focusing on education and its role in the educational system from the perspective of Quran and Sunnah

Hamid rahmati¹, Hassan Fallah Ahmad Chali², Mahdi Mohammadian Amiri³

Received:05/04/2025

Accepted:16/06/2025

PP: 128-137

Abstract

Introduction: This article examines the role of government jurisprudence in the field of education and its impact on the educational system, citing the teachings of the Quran and Sunnah.

Research Methodology: This research is descriptive-analytical. It was conducted using library tools.

Findings: Government jurisprudence, as a branch of jurisprudence related to Islamic management and governance, has high potential for guiding educational policies in Islamic societies. In this research, first the concepts of government jurisprudence and education in Islam are explained, and then by examining the verses of the Quran and the Prophetic narrations, the principles and foundations governing the Islamic educational system are extracted and analyzed.

Conclusion: The outcome of the present research from the Holy Quran and Sunnah, with the focus on education, is that the relationship between education and government jurisprudence is reciprocal, and the growth of each has a direct impact on the promotion of the other.

Keywords: Jurisprudence , Education, Quran

Citation: Rahmati, H., Fallah Ahmad Ghali, H., Mohammadin Amiri, M. (2025). Government jurisprudence focusing on education and its role in the educational system from the perspective of Quran and Sunnah. Journal of ahsan Education, Vol 2, No 2,Pp 128-137

¹ - Doctoral student of Fiqh and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Theology and Islamic Studies, Islamic Azad University, Babol Branch, Iran rahmati1121@gmail.com

² - Assistant Professor of Islamic Religions and Mysticism, Babol Branch, Islamic Azad University, Babol, Iran h951311@gmail.com((Responsible author)

³ - Assistant Professor of Fiqh and Fundamentals of Islamic Law, Babol Branch, Islamic Azad University, Babol, Iran mrmyaali@gmail.com

Extended Abstract

Introduction

This article examines the role of government jurisprudence in the field of education and the impact of this role on the educational system. Given the importance of education in the cultural, intellectual, and social development of Islamic societies, it seems necessary to pay attention to religious foundations in shaping educational policies and programs. Government jurisprudence, as a branch of jurisprudence that deals with management and governance issues within the framework of Islam, can be an important reference for formulating educational policies. The main objective of this research is to examine and analyze the jurisprudential and religious foundations of education and how government jurisprudence affects the structure and content of the educational system in Islamic societies.

Research Methodology:

This research is of a descriptive-analytical type and has collected data and texts based on a library method. First, religious sources including the Holy Quran, Prophetic Hadiths, and jurisprudential books on government jurisprudence were collected and analyzed. Then, by identifying the jurisprudential principles and foundations related to education, the role of these teachings in reconstructing and guiding educational policies in Islamic systems has been examined. The analytical method was based solely on written content and no field or experimental methods were used, so the emphasis is on extracting theoretical and structural concepts.

Findings:

Governmental jurisprudence has been proposed historically and theoretically as one of the important branches of jurisprudence in the political arena, and its main goal is to organize social, political, and governmental affairs based on Islamic rules. In this regard, education has a special place as one of the main tools for achieving the goals of the Islamic government. The findings show that governmental jurisprudence can guide educational policies by defining religious frameworks and religious regulations and pave the way for educating a generation that is religious, moral, and committed to Islamic values.

In examining the verses of the Quran, there is a great emphasis on the importance of education and training and teaching religious teachings, including verses related to education, moral education, and spiritual education, whose role in shaping human personality is prominent. Also, the prophetic narrations enlighten and complement this issue in a way and have put the importance of religious and moral education in the spotlight. These teachings have ultimately formed the foundations and principles for educational rulings that are explained according to governmental and social needs.

Discussion and Conclusion:

The summary of the research is that the relationship between education and government jurisprudence is a two-way and reciprocal relationship. Government jurisprudence can make educational structures sustainable and purposeful by providing legal frameworks and policies based on religion, and on the other hand, the development and improvement of education and training systems helps to strengthen and validate government jurisprudence and its effectiveness. In fact, the growth and excellence of the educational system in Islamic societies leads to the promotion of the understanding, acceptance and implementation of governmental jurisprudence, and conversely, governmental jurisprudence, by explaining and implementing it in the educational field, conveys religious teachings more deeply and widely. Based on the teachings of the Quran and Sunnah, education is considered as one of the key components of building Islamic civilization, and governmental jurisprudence can play a key and strategic role in achieving this goal. This research showed that for cultural and social progress in Islamic societies, it is necessary to formulate and implement educational policies in line with governmental jurisprudence so that education can cultivate an informed, committed and capable generation that will be effective in the stability and development of the Islamic state. It is also suggested that in the future, empirical and field research be conducted to examine the effectiveness of educational policies based on governmental jurisprudence so that theoretical results can be evaluated in practice and the best educational and management solutions based on Islamic Sharia can be presented to society. In this way, the role of government jurisprudence can be highlighted more tangibly in the development of Islamic education .

فقه حکومتی با محوریت تعلیم و تربیت و نقش آن در سیستم آموزشی از نگاه قرآن و سنت

حمید رحمتی^۱، حسن فلاح احمد چالی^۲، مهدی محمدیان امیری^۳

تاریخ پذیرش: 1404/03/25

تاریخ دریافت: 1404/01/18

شماره صفحات: 128-137

چکیده

مقدمه و هدف: این مقاله به بررسی نقش فقه حکومتی در حوزه تعلیم و تربیت و تأثیر آن بر سیستم آموزشی با استناد به آموزه‌های قرآن و سنت می‌پردازد.

روش شناسی پژوهش: این پژوهش توصیفی-تحلیلی است. و با استفاده از ابزار کتابخانه‌ای انجام گرفته شده است.

یافته‌ها: فقه حکومتی، به‌عنوان شاخه‌ای از فقه که به مدیریت و حکمرانی اسلامی مرتبط است، دارای پتانسیل بالایی برای هدایت سیاست‌های آموزشی در جوامع اسلامی است. در این پژوهش، ابتدا مفاهیم فقه حکومتی و تعلیم و تربیت در اسلام تبیین شده و سپس با بررسی آیات قرآن و روایات نبوی، اصول و مبانی حاکم بر سیستم آموزشی اسلامی استخراج و تحلیل شده است

بحث و نتیجه‌گیری: برآیند پژوهش حاضر از قرآن کریم و سنت با محوریت تعلیم و تربیت این است، رابطه تعلیم و تربیت با فقه حکومتی رابطه متقابل است و رشد هریک تأثیر مستقیم بر ارتقا دیگری دارد.

واژه‌های کلیدی: فقه حکومتی، تعلیم و تربیت، قرآن

استناد: رحمتی، حمید، فلاح احمد چالی، حسن، محمدیان امیری، مهدی. (1404). فقه حکومتی با محوریت تعلیم و تربیت و نقش آن در سیستم آموزشی از نگاه قرآن و سنت، فصلنامه تعلیم و تربیت احسن، دوره دوم، شماره دو، شماره صفحات 128-137

¹ - دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بابل، ایران
rahmati1121@gmail.com

² - استادیار ادیان و عرفان اسلامی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران *h951311@gmail.com (نویسنده مسئول)

³ - استادیار فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران mrmayali@gmail.com

مقدمه

نظام آموزشی در جوامع اسلامی باید به گونه‌ای طراحی شود که افراد را به تربیت و پرورش بر اساس اصول و ارزش‌های اسلامی هدایت کند. این هدف از طریق تلفیق مبانی فقهی با سیاست‌های آموزشی و تربیتی می‌تواند محقق شود. فقه حکومتی به عنوان شاخه‌ای از فقه که به تبیین احکام و قواعد مربوط به اداره جامعه اسلامی می‌پردازد، می‌تواند راهنمایی‌های اساسی برای سیاست‌گذاران و مدیران آموزشی فراهم آورد. تعلیم و تربیت در اسلام به طور مستقیم از قرآن و سنت سرچشمه می‌گیرد. قرآن کریم به عنوان اصلی‌ترین منبع وحیانی و سنت نبوی به عنوان دومین منبع مهم در تبیین و تفسیر آموزه‌های اسلامی، مبانی اساسی برای تربیت و آموزش ارائه می‌دهند. این مقاله تلاش دارد تا با بررسی و تحلیل این منابع، اصول و راهبردهای فقهی مناسب برای تدوین سیاست‌های آموزشی در نظام‌های اسلامی را استخراج و تبیین کند.

مفهوم شناسی تعریف واژه‌ها و اصطلاحات فنی و تخصصی

تعریف فقه حکومتی

فقه حکومتی به عنوان شاخه‌ای از فقه اسلامی، به بررسی و تبیین احکام و قواعدی می‌پردازد که در زمینه اداره جامعه و حکومت اسلامی به کار می‌رود. این شاخه از فقه، به مباحثی مانند عدالت، قانون‌گذاری، مدیریت عمومی، و تنظیم روابط اجتماعی می‌پردازد. درواقع، فقه حکومتی تلاش دارد تا اصول شریعت اسلامی را در حوزه حکمرانی و مدیریت جامعه پیاده‌سازی کند. فقه حکومتی همچنین در پی یافتن راهکارهایی است که نظام حکومتی را با احکام دینی منطبق سازد و به عدالت اجتماعی و توسعه انسانی دست یابد. با شکل‌گیری اصطلاح دوم فقه (فقط علم به بخشی از دین (احکام)، دامنه معنایی این کلمه محدود شد و دانشی جدید و مستقل به نام فقه متولد شد، زیرا فقه با ماهیت تجویزی از علم، از عقاید (معرفت توصیفی) نیز جدا می‌شود، زیرا دستورات فقهی، نسخه‌های شرعی است (به معنای حق)، حوزه آن را آموزه‌های اخلاقی دین روشن می‌کند (Rashad, 2003: 33).

امام شافعی با توجه به تفکیک معارف اسلامی برای فقه تعریفی می‌دهد: «فقه علم احکام عملی شرعیه است که از طریق ادله تفصیلی حاصل می‌شود» (Zahili, 1990, j1:31). چنین اجماع در جهان تشیع نیز وجود دارد. فخرالمقین در کتاب ایضاح که شریعت بر اساس احکام علامه حلی است کوشیده، که به این موضوع بپردازد. قید اول «العلم» است که در واقع یک تعریف است. واژه علم معانی متعددی دارد؛ در اینجا مصدر یا اسم منظور است. احکام شرعی متعلق به علم و دانش در فقه است. با این قید، سایر مباحث از قبیل (علم به) ماهیت اشیاء و ... منتفی است و علم به احکام غیر شرعی (مانند احکام عقلی و عرفی و...) نیز از دایره شمول خارج می‌شود. این تعریف بنابراین، تا کنون حدود علم فقه محدود به دانشی است که از احکام شرعی بحث می‌کند و موجب علم می‌شود. قید احترازی دیگر، قید «الفرعیه» (Esfahani, bita:19) است. خواه این قید صفت «شرعیه» باشد یا مستقیماً صفت «الاحکام»، معنای جمله چنین است: فقه علم احکام شرعی است که مربوط به رفتار و کردار انسان است.

تربیت

پس از مفهوم «فقه»، یکی از کلیدی‌ترین مفاهیم در پژوهش حاضر، مفهوم تربیت است. در مقاله پیش رو سعی داریم پس از شناخت مفهوم تربیت و بررسی مرزهای مفهومی آن، قلمرو معانی تربیت را ترسیم کنیم. درباره ضرورت تعریف تعلیم و تربیت دیدگاه‌های مختلفی ارائه شده است. برخی از کارشناسان قدیم و جدید تعلیم و تربیت در آثار خود تعریفی صریح از آموزش نداشته‌اند.

برای مثال، اگرچه افلاطون، ارسطو و غزالی نظرات مهمی در مورد تعلیم و تربیت دارند، اما تعلیم و تربیت را به روشنی تعریف نکرده‌اند. برخی دیگر، به ویژه حامیان فلسفه تحلیل زبان در آموزش، آن را فرآیندی خاص برای تعریف آن نمی‌دانند. آن‌ها عقیده دارند که شبکه مفهومی تربیت را باید از مطالعه و بررسی مصداق‌های استخراج کرد، آن گونه که در گفتار متداول به کار می‌رود. (Arafi, 2002: 333-334) تعلیم و تربیت در زبان فارسی به معنای «آموزش آداب و اخلاق، آموختن و تربیت فرزند تا بزرگسالی» به کار می‌رود (Dehkhoda, 1959, j4:5776). کلمه ترکیبی «تعلیم و تربیت» نیز به معنای «آموزش و پرورش» است. (Ibn

faris, 1993, j2:481) در زبان عربی واژه تربیت نیز مصدر مفعول است. این کلمه را می‌توان از «ربب» و «ربو» مشتق کرد. (Ibn faris, 1993, j2:48)

مصطفوی معتقد است که مراد از رب، رساندن شیء به کمال و رفع نواقص به وسیله تخلیه و جایگزینی است؛ چه این روند در جهت ذات شیء باشد، چه در اعتقادات باشد، چه در اخلاق، افعال و رفتار (Mostafavi, 1982, j4:19) در معانی فراوانی، رشد و نمو به کار می‌رود. (Ibn makzoor, 1993, j14: 314) بنابراین با قدری می‌توان گفت که معانی ریشه دوم «ربو» بیشتر مربوط به رشد جسمانی و مادی است؛ در حالی که معانی ریشه اول (ربب) بیشتر مربوط به پرورش ابعاد دیگر است.

عدالت

«عدالت» در لغت، اصلی است که بر حد وسط میان افراط و تفریط و راست و مستقیم دلالت می کند، و بر مبنای این اصل، معانی متعددی آمده است؛ از جمله مساوات، استقامت، حکم به حق، همانندی، همسنگی، درستی، میزان بودن و نقیض جور (Khalil ibn Ahmad, 1988, j2:4511; Ibn faris, j4:642-742; mostafavi, 2020: j8:55). مفهوم عدالت، همچون خود عدالت، از دیرباز، مفهومی مورد توجه و میدان دار مباحثی اساسی بوده است؛ زیرا این مفهوم و مصداق پیوسته دغدغه آدمیان و هدفی در زندگی، و روشی برای تحقق آرمان ها و مطلوب هایشان بوده است. عدالت به مفهوم اعتدال و میانه روی در آموزه های امام علی(ع) و در روابط و مناسبات شخصی، اجتماعی، مدیریتی، سیاسی و اقتصادی مورد توجه و تأکید است، چنان که در سخنان آن حضرت آمده است: بر تو باد به میانه روی در کارها، زیرا هر که از میانه روی روی برگرداند، ستم کند، و هر که بدان پایبند گردد، به عدالت رفتار کند (Amodi tamimi, j2:20).

جایگاه تعلیم و تربیت در اسلام

تعلیم و تربیت در اسلام از اهمیت بالایی برخوردار است. قرآن کریم و سنت نبوی هر دو به صورت گسترده ای به این موضوع پرداخته اند. در قرآن کریم، آیات بسیاری بر اهمیت علم، دانش و تربیت انسان تأکید دارند. آیه هایی مانند «يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ» (مجادله / 11) و «اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ» (Alagh/1) بر اهمیت دانش و تعلیم تأکید می کنند. همچنین، احادیث نبوی نیز به نقش و اهمیت تربیت و آموزش در پرورش انسان ها اشاره دارند.

روش شناسی پژوهش

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی می باشد. و ابزار جمع آوری اطلاعات کتابخانه ای است که با مراجعه به کتب، مقالات و پایان نامه ها انجام پذیرفت. در این روش جهت اخذ راهبردهای تعلیم و تربیت، با رویکرد فقه حکومتی از کلام حضرت علی(ع) استفاده شد. در این روش به دسته بندی راهبردها، تبیین نکات کلیدی و برجسته، تشریح آموزه ها و ارزیابی اثربخشی راهبردها با توجه به مبانی تعلیم و تربیت در راستای فقه حکومتی پرداخته شد. استفاده از رویکرد فقه حکومتی در این پژوهش، به محقق کمک می کند تا با تأمل در مفاهیم حاکم در کلام حضرت علی(ع)، به راهبردهای تعلیم و تربیت با توجه به مبانی و قوانین حکومت الهی بپردازد. این رویکرد کلام حضرت علی(ع) را در زمینه تعلیم و تربیت بررسی کرده و از طریق فقه حکومتی، به دستورالعمل ها و راهبردهایی برای اجرای این اصول رسیده است. از طریق این پژوهش، محقق می تواند به درک عمیق تری از چگونگی اجرای تعلیم و آموزه های حضرت علی(ع) در تعلیم و تربیت برسد و با تأمل در فقه حکومتی، به طراحی راهبردها و سیاست هایی برای تبیین و اجرای این اصول در نظام های تعلیمی و تربیتی کمک کند.

یافته ها

نقش فقه حکومتی در تدوین سیاست های آموزشی

اصول فقهی حاکم بر سیاست های آموزشی فقه حکومتی، اصولی را برای اداره جامعه اسلامی ارائه می دهد که می تواند در حوزه تعلیم و تربیت نیز به کار گرفته شود. این اصول شامل عدالت، شریعتمداری، امر به معروف و نهی از منکر، و حفظ حقوق افراد است. در حوزه آموزش، این اصول می توانند به شکل زیر تجلی یابند:

عدالت

آموزشی فقه حکومتی بر اصل عدالت تأکید دارد. در حوزه تعلیم و تربیت، این اصل به معنای فراهم سازی فرصت های برابر برای همه افراد جامعه جهت دستیابی به آموزش و تربیت است. نظام آموزشی باید به گونه ای طراحی شود که همه افراد، بدون توجه به جنسیت، نژاد، و وضعیت اقتصادی، به آموزش باکیفیت دسترسی داشته باشند. شریعتمداری در سیستم آموزشی یکی دیگر از اصول فقه حکومتی، شریعتمداری است. نظام آموزشی اسلامی باید بر اساس قوانین و دستورات شریعت طراحی شود. این به معنای تطبیق محتوا و روش های آموزشی با آموزه های اسلامی و توجه به تربیت دینی و اخلاقی دانش آموزان است. امام علی (ع) عدالت را یک تکلیف و وظیفه الهی بلکه یک ناموس الهی می داند. نهج البلاغه اثر جاویدان امام علی (ع) است که در آن عدالت اجتماعی به صورت یک فلسفه و یا نظریه اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مورد توجه قرار گرفته است. (Molana, j1, 2001) عدل و عدالت هر چیزی را در جای خود می نهد در حالیکه بخشش آن را از جای خود خارج می سازد. عدالت تدبیر عمومی مردم است، در حالیکه بخشش گروه خاصی را شامل است. پس عدالت شریف و برتر است. (Dashti, 2018, hekmat437:735) امام علی (ع) می فرماید: «به درستی که عدل و دادگری آن است که به هنگام حکم دادن با انصاف باشی و از ظلم دوری نمایی». (Amodi tamimi, 1998:220). عدالت را به کار گیر و از بی انصافی و بی عدالتی بر حذر باش که بی انصافی کردن با مردم آنان را آواره می کند و بی عدالتی به قیام مسلحانه وا می دارد (Dashti, 2018; hekmat476:74).

همان طور که ملاحظه می شود، علی (ع) یکی از واجبات فردی و اجتماعی را رعایت عدل و عدالت توسط افراد در جامعه می داند و مقابله با بی عدالتی و ظلم در جامعه را یکی از مصادر نهی از منکر تلقی می نماید. بنابراین، برقراری عدالت اجتماعی در همه ابعاد آن یکی از اصول مهم و با اهمیتی است که علی (ع) در حکومت اسلامی هم در تئوری و هم در عمل به آن توجه داشته است.

امربه معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر یکی از اصول اساسی در فقه اسلامی است که در نهج البلاغه نیز به آن پرداخته شده است. این اصل می تواند به عنوان یکی از مبانی سیاست های تربیتی مورد استفاده قرار گیرد، به گونه ای که تربیت افراد برای انجام اعمال نیک و جلوگیری از اعمال ناپسند به عنوان یک هدف اصلی در نظر گرفته شود. این اصل فقهی می تواند به عنوان یکی از محورهای اساسی در سیاست های آموزشی اسلامی مورد استفاده قرار گیرد. نظام آموزشی باید دانش آموزان را به انجام اعمال نیک و دوری از کارهای ناشایست تشویق کند. این امر می تواند از طریق برنامه های درسی، فعالیت های فوق برنامه، و آموزش های عملی محقق می شود.

«وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهْ عَنِ الْمُنْكَرِ مِنْ أَهْلِهِ»: «امر به معروف کن تا از اهل معروف باشی». برابر این روایت، که حضرت آن را خطاب به فرزند گرامی اش امام حسن مجتبی علیه السلام نوشته اند، از جمله آثار مثبت امر به معروف آن است که شخص «امر»، در زمره افراد نیکوکار جامعه قرار می گیرد؛ به عبارت دیگر، اولین فایده ی امر به معروف، به خود امرکننده می رسد؛ چراکه طبعاً انسان خردمندی که به اصلاح دیگران همت می گمارد و آنان را به کارهای نیک فرا می خواند، در وهله ی اول خودش از آن متأثر می شود و آن را به کار می بندد. در نتیجه امر به معروف، خودش را هم تعلیم و آموزش می دهد و از خطاها و اشتباهات احتمالی خودش نیز جلوگیری می نماید. البته اگر چنین نباشد و از پند و اندرزهایی که به دیگران می دهد، خودش استفاده ننماید و به آنها بی توجه باشد، سخت مورد سرزنش امیرالمؤمنین است (Ibn meytham, 1987:503).

مسئولیت پذیری اجتماعی

مسئولیت پذیری اجتماعی یکی از مبانی مهم در نهج البلاغه است که امام علی (ع) بر اهمیت آن تأکید کرده اند. سیاست های تربیتی باید به گونه ای تنظیم شوند که افراد به مسئولیت های خود در برابر جامعه آگاه باشند و در جهت بهبود و توسعه جامعه تلاش کنند. 2. تلفیق آموزه های نهج البلاغه با فقه حکومتی برای تدوین سیاست های تربیتی در نظام اسلامی، می توان آموزه های تربیتی نهج البلاغه را با اصول فقه حکومتی تلفیق کرد. این تلفیق می تواند به ایجاد یک چارچوب جامع و منسجم برای تربیت نسل های آینده در جهت تحقق اهداف اسلامی کمک کند. به عنوان مثال، عدالت به عنوان یک اصل محوری در هر دو زمینه می تواند به عنوان مبانی سیاست های تربیتی قرار گیرد. یکی از نهادهایی که می تواند به پذیرش این مسئولیت ها در افراد کمک و در تحقق آن ها نقش ایفا کند، نهاد تعلیم و تربیت است؛ تعلیم و تربیت یکی از اسباب مهم در زندگی برای تحقق مسئولیت های اجتماعی انسان است؛ آن چنان که یک ساحت تربیتی با عنوان تربیت اجتماعی در سند تحول آموزش و پرورش لحاظ گردیده که یکی از کارکردهای مهم آن تحقق بخشیدن به مسئولیت های اجتماعی افراد در نظام آموزش و پرورش است.

در مبانی نظری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، به برخی از اهداف مهم تربیت سیاسی و اجتماعی اشاره شده است (Sectariat of the supreme council of the cultural revolution, 2011: 145). از آنجا که تربیت شهروند مسئول و آگاه به وظایف و مسئولیت های اجتماعی، راه را برای توسعه و ترقی بهتر فراهم می کند، بررسی و شناخت چنین موضوعی از منظر امام (ع) به عنوان یک اسوه و نمونه و الگو گیری از مشی تربیتی وی در توجه به چنین مسئولیت هایی در پرورش شهروندان مسئول و وظیفه شناس کارساز خواهد بود.

نتایج نشان داد که مهم ترین مسئولیت های اجتماعی افراد در جامعه از دیدگاه امام علی (ع) عبارتند از: 1. همبستگی و اتحاد با یکدیگر؛ 2. احساس مسئولیت در برابر جامعه؛ 3. رعایت حقوق، انصاف و عدالت خواهی در برابر انسان ها؛ 4. تعاون و همکاری در امور اجتماعی؛ 5. مشاوره و هم فکری در امور اجتماعی؛ 6. معاشرت و برقراری روابط مهرآمیز با دیگران. یکی از نهادهایی که در تحقق این مسئولیت ها می تواند نقش ایفا کند، تعلیم و تربیت است. تعلیم و تربیت رسمی به ویژه در ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی می تواند در این رابطه نقش ایفا کند. ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی بخشی از جریان تربیت رسمی و عمومی ناظر به کسب شایستگی هایی است که متربیان را قادر می سازد تا شهروندانی فعال و آگاه باشند و در فعالیت های سیاسی و اجتماعی مشارکت کنند. برنامه های رسمی و غیررسمی مختلفی در نظام تعلیم و تربیت وجود دارد که این برنامه ها در تلاش اند به پذیرش مسئولیت های اجتماعی مورد بحث در متربیان کمک کنند و آنان را با این مسئولیت ها آشنا کنند. در پایان می توان گفت، بحث مسئولیت های اجتماعی در پرورش یک انسان اجتماعی امری است که هم مربوط به خانواده و هم مربوط به مدرسه و هم دانشگاه است؛ بنابراین پرورش مسئولیت پذیری درست، جامعه ای سالم در پی خواهد داشت. در این میان نقش خانواده و مدرسه بسیار حائز اهمیت است.

حفظ حقوق دیگران

به هر حال، از نظر قرآن، احترام به دیگران با احترام به قوانین اجتماعی گره خورده است و کسی که بخواهد واقعا به دیگری بلکه حتی به خویشتن خویش احترام بگذارد، می‌بایست به قوانین موجود که در قالب قوانین حقوقی و کیفری و حتی آداب و رسوم اخلاقی سامان یافته است، احترام بگذارد و با تعظیم شعائر و قوانین موجود اجتماعی این عمل را انجام دهد و حرمت‌شکنی و بی‌احترامی نسبت به خود و دیگران نداشته باشد.

در حقیقت کسی که به تعظیم و تکریم قوانین و شعائر اجتماعی که همان شعائر الهی و سنت‌های خداوندی حاکم بر اجتماع است، (yoosof/76; baghare/194 and 217; maede/2 and 97)، می‌پردازد و به رعایت شعائر الهی و تعظیم آن اهتمام می‌ورزد (Maede/2; haj/ 30 and 32)، با این شیوه به احترام و تکریم مومنان و تعظیم آنان پرداخته است. (Baghare/125; haj/26) به سخن دیگر، تعظیم و تکریم قوانین همان تکریم دیگران و خویشتن است. البته خدا در قرآن تاکید دارد کسانی که بیشترین اهتمام را نسبت به قوانین الهی دارند و تلاش می‌کنند تا همه آنها را چنانکه هست انجام دهند، از موقعیت ویژه‌ای برخوردار خواهند شد؛ زیرا کسی که به قوانین الهی احترام می‌گذارد، نشان می‌دهد که به حقوق دیگران توجه خاص دارد و همین امر موجب می‌شود تا در پیشگاه خدا از موقعیت برتری برخوردار باشد. بر همین اساس، در آیات قرآن خواسته شده تا عالمان خداپرست و خداترس (Mojadele, /11) باید مورد احترام و تکریم قرار گیرند؛ زیرا اینان بیشترین تعظیم و احترام به قوانین را دارند و خدا کسانی که به حقوق و قوانین احترام می‌گذارند مورد تکریم قرار می‌دهد و از دیگران خواسته است تا آنان را مورد تکریم قرار دهند تا ارزش این معنا دانسته شود که تکریم به قانون تکریم به خویشتن خویش است (Mojadele, /11). در آیات قرآن به جزئیات روش‌های اجرای احترام به دیگران در قالب قوانین و احکام دستوری اشاره شده است خدای سبحان برخی از حقوق خود را برای بعضی از مردم واجب کرد، و آن حقوق را در برابر هم گذاشت، که برخی از حقوق برخی دیگر را واجب گرداند، و حقی بر کسی واجب نمی‌شود مگر همانند آن را انجام دهد.

و در میان حقوق الهی، بزرگ‌ترین حق، حق رهبر بر مردم و حق مردم بر رهبر است، حق واجبی که خدای سبحان، بر هر دو گروه لازم شمرده، و آن را عامل پایداری پیوند ملت و رهبر، و عزت دین قرار داد. پس رعیت اصلاح نمی‌شود جز آن که زمامداران اصلاح گردند، و زمامداران اصلاح نمی‌شوند جز با درستکاری رعیت و آنگاه که مردم حق رهبری را اداء کنند، و زمامدار حق مردم را بپردازد، حق در آن جامعه عزت یابد، و راه‌های دین پدیدار و نشانه‌های عدالت بر قرار، و سنت پیامبر (ص) پایدار گردد، پس روزگار اصلاح شود و مردم در تداوم حکومت امیدوار و دشمن در آرزوهایش مأیوس می‌گردد. اما اگر مردم بر حکومت چیره شوند، یا زمامدار بر رعیت ستم کند، وحدت کلمه از بین می‌رود، نشانه‌های ستم آشکار، و نیرنگ بازی در دین فراوان می‌گردد، و راه گسترده سنت پیامبر (ص) متروک، هوا پرستی فراوان، احکام دین تعطیل، و بیماری‌های دل فراوان شود. مردم از اینکه حق بزرگی فراموش می‌شود، یا باطل خطرناکی در جامعه رواج می‌یابد، احساس نگرانی نمی‌کنند پس در آن زمان نیکان خوار، و بدان قدرتمند می‌شوند، و کیفر الهی بر بندگان بزرگ و دردناک خواهد بود. (Dashti, 2000; sermon 216)

کاربرد فقه حکومتی در سیستم آموزشی

فقه حکومتی به‌عنوان راهنمای عملی در تدوین سیاست‌های آموزشی می‌تواند نقش مهمی ایفا کند. این نقش‌ها شامل موارد زیر است: تدوین کتب درسی با محتوای اسلامی کتب درسی باید به‌گونه‌ای تدوین شوند که محتوای آنها با آموزه‌های اسلامی منطبق باشد. این کتاب‌ها باید به تربیت دینی، اخلاقی، و اجتماعی دانش‌آموزان توجه داشته باشند و مفاهیم اسلامی را به شیوه‌ای جذاب و کاربردی ارائه دهند. آموزش معلمان بر اساس اصول فقه حکومت.

تحلیل آیات قرآن و روایات در زمینه تعلیم و تربیت

تعلیم و تربیت در قرآن کریم

تعلیم و تربیت در قرآن کریم به‌عنوان منبع وحیانی اصلی در اسلام، اصولی را برای تعلیم و تربیت ارائه می‌دهد که می‌تواند مبنای سیاست‌های آموزشی در یک نظام اسلامی قرار گیرد. برخی از این اصول شامل موارد زیر است:

اصل علم‌آموزی

اصل علم‌آموزی، یکی از اصول اساسی که در قرآن به آن اشاره شده، اهمیت علم و دانش‌آموزی است. علم‌آموزی نه تنها به‌عنوان یک وظیفه فردی، بلکه به‌عنوان یک مسئولیت اجتماعی نیز مطرح شده است. قرآن کریم به‌وضوح به ارزش علم و مقام والای عالم اشاره دارد و جوامع اسلامی را به تحصیل علم تشویق می‌کند. (Makarem shirazi, 2007:65)

اصل تربیت معنوی

قرآن کریم به تربیت معنوی و اخلاقی نیز توجه ویژه‌ای دارد. بسیاری از آیات قرآن به موضوعاتی مانند تقوا، صبر، صداقت و عدالت پرداخته‌اند که همگی به‌عنوان اصولی برای تربیت معنوی در نظر گرفته می‌شوند. تربیت معنوی افراد، آن‌ها را برای مواجهه با چالش‌های زندگی و دستیابی به سعادت اخروی آماده می‌کند (Tabatabaei, 2002: 109).

اصل تربیت اجتماعی

قرآن کریم به تربیت اجتماعی انسان‌ها نیز توجه دارد و به پرورش روحیه تعاون، مشارکت و حفظ حقوق دیگران تشویق می‌کند. این اصول می‌توانند در تدوین سیاست‌های آموزشی برای پرورش افرادی که در جامعه اسلامی مسئولیت‌پذیر و مشارکت‌جو باشند، مورد استفاده قرار گیرند (Eslami, 2023: 135).

تعلیم و تربیت در سنت نبوی

سنت نبوی به‌عنوان دومین منبع مهم در اسلام، نقش حیاتی در تبیین و تفسیر اصول قرآنی دارد. روایات نبوی بسیاری به اهمیت تعلیم و تربیت در اسلام اشاره دارند. برخی از این روایات به شرح زیر است: تعلیم و تربیت در دوران کودکی پیامبر اسلام (ص) تأکید بسیاری بر اهمیت تعلیم و تربیت در دوران کودکی داشته‌اند. (Ragheb esfahani, 1983: 245) ایشان فرموده‌اند: «فرزند خود را در هفت سال نخست زندگی آزاد بگذارید، در هفت سال دوم او را تحت تربیت قرار دهید، و در هفت سال سوم او را به کار بگمارید» (Payande, 2003). این حدیث نشان‌دهنده اهمیت تربیت مرحله‌ای و برنامه‌ریزی‌شده در دوران کودکی است.

اهمیت علم و دانش در احادیث نبوی

اهمیت علم و دانش در احادیث نبوی، پیامبر اسلام (ص) بارها به اهمیت علم‌آموزی تأکید کرده‌اند. ایشان فرموده‌اند: «طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ» (Alelmo val hekmat). این حدیث نشان‌دهنده آن است که علم‌آموزی نه تنها یک توصیه، بلکه یک واجب دینی برای هر مسلمان است (Koleyni, j1: 30).

اخلاق در تعلیم و تربیت

اخلاق در تعلیم و تربیت یکی از محورهای اساسی در سنت نبوی، اهمیت اخلاق در تعلیم و تربیت است. پیامبر اسلام (ص) در روایات مختلف به تربیت اخلاقی افراد اشاره کرده و فرموده‌اند: «بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ» (Majlesi, 1974:16). این نشان‌دهنده آن است که تعلیم و تربیت در اسلام باید بر پایه اخلاق نیکو و ارزش‌های انسانی استوار باشد.

بحث و نتیجه گیری

نتیجه‌گیری این مقاله با بررسی فقه حکومتی و نقش آن در تعلیم و تربیت اسلامی با محوریت آموزه‌های قرآن و سنت، به این نتیجه رسید که فقه حکومتی می‌تواند به‌عنوان یک چارچوب نظری قوی برای تدوین سیاست‌های آموزشی در نظام‌های اسلامی عمل کند. تحلیل آیات قرآن و روایات نبوی نشان داد که تعلیم و تربیت از جایگاه والایی در اسلام برخوردار است و اصولی مانند علم‌آموزی، تربیت معنوی و اجتماعی، و شریعت‌مداری باید به‌عنوان محورهای اصلی سیاست‌های آموزشی قرار گیرند. فقه حکومتی با تأکید بر اصول عدالت، شریعت‌مداری، و امر به معروف و نهی از منکر، می‌تواند راهکارهایی عملی برای توسعه سیستم آموزشی اسلامی ارائه دهد. این راهکارها نه تنها به ارتقای کیفیت آموزشی کمک می‌کنند، بلکه می‌توانند به تربیت نسلی متعهد به ارزش‌های اسلامی، اخلاقی، و اجتماعی نیز منجر شوند. این نهادها باید به‌طور مستمر عملکرد مدارس و مؤسسات آموزشی را ارزیابی کنند و اطمینان حاصل کنند که اصول فقه حکومتی در سیستم آموزشی به‌درستی پیاده می‌شود. گسترش پژوهش‌های میان‌رشته‌ای: برای تقویت ارتباط میان فقه حکومتی و تعلیم و تربیت، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های میان‌رشته‌ای در این زمینه انجام شود. این پژوهش‌ها می‌توانند به توسعه نظریات جدید و کاربردی در حوزه سیاست‌گذاری آموزشی منجر شوند. تشویق به استفاده از فناوری‌های نوین در آموزش اسلامی: با توجه به پیشرفت فناوری، پیشنهاد می‌شود از ابزارها و فناوری‌های نوین برای ترویج آموزش اسلامی و تربیت دینی استفاده شود. پلتفرم‌های آموزشی آنلاین، اپلیکیشن‌های موبایلی، و محتوای چندرسانه‌ای می‌توانند به‌عنوان ابزارهای مؤثر در این زمینه به کار گرفته شوند. ترویج فرهنگ تعلیم و تربیت اسلامی از طریق رسانه‌ها: رسانه‌ها می‌توانند نقش مهمی در ترویج فرهنگ تعلیم و تربیت اسلامی ایفا کنند. پیشنهاد می‌شود برنامه‌های آموزشی و فرهنگی با محوریت آموزه‌های قرآن و سنت تولید و از طریق رسانه‌های جمعی منتشر شود تا آگاهی عمومی نسبت به اصول فقه حکومتی و نقش آن در تربیت نسل جدید افزایش یابد. اجرای این پیشنهادها، می‌توان سیستم آموزشی اسلامی را به گونه‌ای تقویت کرد که همسو با اصول فقه حکومتی عمل کرده و نسل‌هایی آگاه، متعهد و اخلاق‌مدار را پرورش دهد.

پیشنهادهای با توجه به نتایج حاصل از این پژوهش، پیشنهادات زیر برای بهبود و ارتقای سیستم آموزشی در جوامع اسلامی ارائه می‌شود: بازنگری در محتوای کتب درسی:

کتاب درسی باید به گونه‌ای بازنگری شوند که محتوای آن‌ها با آموزه‌های اسلامی و اصول فقه حکومتی همخوانی داشته باشد. این بازنگری باید به‌ویژه در زمینه تربیت دینی و اخلاقی موردتوجه قرار گیرد تا دانش‌آموزان علاوه بر علم‌آموزی، بالارزش‌های اسلامی نیز به‌خوبی آشنا شوند.

تربیت‌معلمان با تأکید بر اصول فقه حکومتی:

پیشنهاد می‌شود دوره‌های آموزشی و کارگاه‌های تخصصی برای معلمان و مربیان با محوریت اصول فقه حکومتی برگزار شود. این آموزش‌ها می‌توانند به افزایش توانمندی معلمان در انتقال مفاهیم اسلامی به دانش‌آموزان کمک کنند و آن‌ها را برای تربیت نسل جدید بر اساس اصول فقهی آماده سازند.

ایجاد نظام‌های نظارتی مبتنی بر فقه حکومتی:

به‌منظور اطمینان از اجرای صحیح سیاست‌های آموزشی مبتنی بر فقه حکومتی، پیشنهاد می‌شود نهادهای نظارتی ویژه‌ای تشکیل شوند.

References

- Holy Quran
Ibn Faris, Ahmad, Ma'jam Magha'is al-Lagheh, Vol. 1, 2, and 4, Qom: Seminary publications, Vol. 1, 1993
Ibn Manzoor, Muhammad Ibn Makram, Lasan al-Arab, Vol. 14, Ch. 3, Beirut: Dar al-Sadr, 1993
Ibn Maitham, Kamaluddin, authorized by Misbah al-Salkin. Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation, 1987
Eslami Idris, Mohammadi Azad, Ahmadabadi Arani Najmeh, Rashidi Hassan. The principles and methods of social education based on three sociological approaches macro-view, micro-view and integrated. Education and training scientific-research quarterly, 2023
Esfahani, Mohammad Taqi, Hidayat al-Mustarshidin, Bija, Al Bayt Institute, Bi Ta Araf, Alireza, an introduction to the philosophy of Islamic education (2), position, 2002
Amodi Tamimi, Abdulvaheed; Gharr al-Hakm and Darr al-Kalam. Translated by Ansari. Muhammad Ali Volume I and II. Tehran. Arman Publications, 1998
Payandeh, Abolqasem, Nahj Al-Fasaha, Tehran, World of Knowledge, 2003
Khalil bin Ahmad, "Kitab al-Ain" Publication details: Beirut: Est. 1988
Dehkhoda, Ali Akbar, Dehkhoda Dictionary, Vol.7, 8, 9, Tehran, Siros Publishing, 1959
Ragheb Esfahani, Mohammad Hossein, Al-Mufardat Fi Gharib al-Qur'an, Vol. 1, p. 245, Tehran, Mortazavi bookstore.1983
Rashad, Ali Albar, "An introduction to the logic of understanding religion", Qobsat, No. 27, spring 2003
Zahili, Wahba, Fiqh al-Islamiyyah and Adlatah, vol.1, ch1, Damascus: Bina, 1990
Tabatabayi, Mohammad Hossein, Tariq Irfan (translation and explanation of the treatise, Al-Wolaya) Qom: Sadeq Hassanzadeh's translation, Bakhshaish Publishing, 2002
Fazel Lankarani, Mohammad, Jame Al-Masail, Vol.2, Ch.11, Qom: Amir Qalam Publishing House, Bi Ta
Koleini, Muhammad bin Yaqub; Al-Kafi, Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya, 1971
Majlisi, Mulla Mohammad Bagher; Bahar Al-Anwar Tehran: Dar al-Ketab al-Islamiya, 1974
Mostafavi, Tahaqiq fi kalamat al-Qur'an al-Karim, Tehran, Book Publishing Center, 2020
Molana, Hamid, Dimensions of social justice from the perspective of Imam Ali (AS). International Congress of Imam Ali (AS). The first volume of Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies, 2001